

А. О. Білоус

**Вони
прагнули
керувати
державою**

А. О. БІЛОУС

ВОНИ ПРАГНУЛИ КЕРУВАТИ ДЕРЖАВОЮ

**Діяльність конституційно-демократичної партії
в Україні на початку XX століття**

Монографія

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2018

УДК 329.12(477)КДП"190"(091)
Б61

Серія "Публічне адміністрування"
заснована 2017 року
Випуск 5

Рецензенти: *М. Ф. Головатий*, д-р політ. наук, проф., проректор
з наукової та виховної роботи МАУП,
заслужений працівник освіти України
Є. О. Романенко, д-р наук з держ. управління,
проф., заслужений юрист України
В. М. Воронін, д-р істор. наук, директор Центру
організації наукової роботи та інновацій
в освітньому процесі МАУП

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії
управління персоналом (протокол № 1 від 24.01.18)*

Білоус А. О.

Б61 Вони прагнули керувати державою. Діяльність консти-
туційно-демократичної партії в Україні на початку
XX століття: монографія / А. О. Білоус. — Київ : ДП «Вид.
дім «Персонал», 2018. — 190 с. : іл. Бібліогр. : с. 157–172.

ISBN 978-617-02-0295-6

УДК 329.12(477)КДП"190"(091)

© А. О. Білоус, 2018
© Міжрегіональна Академія управління
персоналом (МАУП), 2018
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2018

ISBN 978-617-02-0295-6

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ І. Теоретико-методологічні основи наукового аналізу Конституційно-демократичної партії.....	13
Розділ ІІ. Роль і місце кадетів у системі політичних партій України	32
Розділ ІІІ. Виникнення, чисельність, соціальний склад місцевих організацій кадетської партії в Україні.....	67
Розділ ІV. Думська діяльність депутатів-кадетів в Україні.....	87
Розділ V. Громадсько-політична діяльність місцевих організацій кадетської партії в Україні	122
Висновки	151
Список джерел і літератури	157
Додаток 1	173
Додаток 2	177
Додаток 3	186
Додаток 4	189

ВСТУП

Кадети... Скорочена, однак гучна і надто популярна на початку XX століття назва Конституційно-Демократичної партії, або Партії Народної Свободи. Чому нині — у XXI столітті відновлюється інтерес до цієї колись не менш авторитетної політичної сили, ніж більшовики, які боролися за власну владу і з каде́тами, і з іншими політичними силами Російської імперії? Причин цьому є багато, і всі вони пов'язані саме з тим, що каде́ти пропонували і обстоювали протилежний будь-якому тоталітарному шлях трансформації, суспільного розвитку країни. Як партія виразно ліберального напрямку, каде́ти обстоювали ідею демократичної республіки. Іменуючи себе Конституційно-Демократичною партією, каде́ти, однак, були партією прогресивної буржуазії, чим пояснюється, зокрема, їх провідна роль у тимчасовому уряді 1917 року. Кадети брали участь у роботі усіх Державних (у першій Думі їх було 35 % усіх депутатів) дум.

Велика популярність кадетів, однак, ніяк не узгоджувалася із суперечливим характером їх політики. У всеросійському масштабі каде́ти, називаючи себе Партією Народної Свободи, були, наприклад, прихильниками ідеї розвитку національних культур, однак були також противниками перебудови імперії на засадах автономії чи федерації.

Серед кадетів маємо немало і українських політичних, громадських діячів, що суттєво позначилося на суспільно-політичних процесах на території і України: М. Василенко, І. Луцицький, А. Ржепецький, І. Шраг, Ф. Штайнгель, І. Кістяківський, М. Гредескул та ін. Деякі з них входили і до гетьманського уряду 1918 року.

За багатьох, в тому числі і викладених обставин, повернення до аналізу, розгляду політики і суспільної практики діяльності Конституційно-Демократичної партії є доцільним, аби розглядати політичний процес як явище складне, суперечли-

ве, багатоваріантне, з позиції — що було б, якби... Так чи інакше, але в 1917 році складним і багато в чому суперечливим шляхом до влади прийшли більшовики. Що це дало, які права і свободи отримали люди, яким виявився результат перемоги більшовиків, в тому числі і в далеко не демократичній боротьбі з кадетами, іншими політичними партіями, нині загально відомо.

Відомо, що з проголошенням незалежності в Україні наприкінці 90-х років XX століття потужно формувалася багатопартійність. Значне поширення в перші роки незалежності соціально-політичних рухів у формі політичних партій було зумовлене тектонічними зрушеннями у суспільно-політичному житті України.

Існуюча багатопартійність складалася у другій половині 1990 р. і по суті являла собою лише початковий етап структуривання політичної системи України, тобто мав місце період становлення, вироблення ідейно-теоретичних основ і сутнісних принципів діяльності більшості суб'єктів політичного процесу. Процес формування громадсько-політичних структур був важливим етапом новітньої політичної історії України, коли визначаються якісно-кількісні критерії майбутнього багатопартійної системи у рамках парламентсько-президентської держави.

Складність і суперечливість початкового етапу творення нової держави виявляється в небезпечній політичній дестабілізації, погіршенні економічної ситуації, загостренні соціальних конфліктів, у політичному радикалізмі й екстремізмі, тою чи іншою мірою були притаманні молодій Українській державі, як і будь-якій іншій країні, що переживає період зміни соціального ладу. На чисельних зустрічах представників органів державної влади з лідерами політичних партій тоді наголошувалося, що перехід від явочно-легальної багатопартійності до цивілізованої парламентської боротьби різних партій можливий за умови підвищення політичної культури усього масиву індивідів, які включилися до активної політичної діяльності.

Протягом останніх років процеси соціально-політичного життя, формування системи громадських об'єднань, становлення багатопартійності в Україні стали об'єктом пильного суспільного інтересу. Відбиваються вони й у наукових дослідженнях. Причому, зауважимо, що у науковій літературі подаються різні методологічні підходи щодо дослідження діяльності політичних партій¹. Плеяда учених, використовуючи структурно-функціональні підходи, здійснила спробу класифікації суб'єктів політичного процесу². Проте найбільш поширеним є описово-змістовний аспект аналізу, що є свідченням початкового етапу у комплексному дослідженні політичної структури суспільства³. У свою чергу набув достатнього поширення у науковій літературі й “презентаційний”, ознайомлювальний метод дослідження, що дає уявлення про структурування фактологічного матеріалу. Поряд з цим робляться й певні спроби філософського осмислення феномену української багатопартійності⁴.

Однак історичний підхід щодо аналізу сучасної багатопартійності використовується у науковій літературі дещо неповно і фрагментарно, хоча і в цьому напрямі зроблено перші кроки. Багатоплановість суспільно-політичної діяльності партій зу-

¹ *Беляков А. Ф.* К многопартийной системе // Коммунист Украины. — 1990. — № 10; *Табачук Д. В.* Политический плюрализм: от мнений к партиям // Философская и социологическая мысль. — 1990. — № 4; *Камінський А.* Організовані політичні структури в Україні // Сучасність. — 1992. — 11–12; *Литвин В.* Партія як форма політичної організації суспільства // Політика і час. — 1992. — № 1 та ін.

² *Литвин В.* Сучасні соціально-демократичні партії України // Політика і час. — 1991. — № 5; *Слісаренко А., Томенко М.* Спроба класифікації політичних партій України // Політологічні читання. — 1992. — № 1 та ін.

³ *Пашков М. Ю.* Процеси формування системи громадських об'єднань в Україні // Політологічні читання. — 1992. — № 2.

⁴ *Бакланов Н.* Украина — к многопартийному парламенту? // Народный депутат. — 1990. — № 6; *Выдрын Д. И.* Многопартийность — “за” и “против” // Социально-политические науки. — 1990. — № 9; *Михайлов В.* Політичне об'єднання // Політика і час. — 1991. — № 16; *Тупчієнко Л. С., Пашков М. Ю.* Купуйте, панове, партії // Віче. — 1992. — № 10 та ін.

мовлює загострену увагу до проблеми пошуку історичного “родоводу”, виявлення ідейної генеалогії тих чи інших політичних партій, що за своєю назвою і програмними заявами нагадують своїх давніх попередниць, які діяли ще на початку ХХ ст. В цьому плані нас і цікавить Конституційно-Демократична партія.

Ще раз зазначимо, що хід складних і суперечливих соціально-економічних процесів в Україні висунув важливе завдання: розробити науково обґрунтовані методи і шляхи досягнення громадянської злагоди і політичної стабільності між різноманітними соціально-політичними угрупованнями та різними прошарками населення, озброїти активні політичні сили новітніми, цивілізованими методами політико-громадської діяльності, тобто розробити механізми захисту від соціального вибуху, що можливий у нашому нестабільному й мінливому суспільстві.

Для вирішення цього складного завдання необхідно усвідомити і всебічно проаналізувати як генезис, так і сутнісно-змістовні аспекти сучасної української багатопартійності. Для цього необхідно провести не тільки комплексний методологічний аналіз усіх суб'єктів політичної системи, яка формується, але й загострити увагу на історико-методологічному аспекті аналізу. Подібний синтез у дослідженні проблеми, що базується на сучасному й історичному матеріалі, пов'язаному з діяльністю однієї з провідних партій початку ХХ ст. — конституційно-демократичної партії (кадети) — дає можливість не тільки виділити загальні закономірності функціонування політичних партій, їх соціальну роль, принципи регулювання їх діяльності, але й актуалізувати історичний досвід вітчизняного ліберального руху.

Саме досвід кадетів, які були провідниками ліберальної ідеї правової й цивілізованої демократії суспільства, заснованих на популярних нині загальнолюдських цінностях, в умовах сьогодення і набуває особливої актуальності. З другого боку, потреба такого дослідження зумовлена й тим, що вивчення історичних аналогів нині діючих політичних сил (а у кадетів є

сучасні правонаступники⁵⁾ надає можливість науково виділити загальнополітичні закономірності розвитку й діяльності вітчизняних політичних партій. А це, у свою чергу, дає можливість теоретично обґрунтувати соціально-політичний прогноз розвитку української багатопартійності.

Зараз ця проблематика активно досліджується в академічних інститутах і вищих навчальних закладах, позаурядових дослідницьких центрах й інформаційно-аналітичних групах, що діють при партіях і громадських організаціях. Слід виокремити діяльність у цьому напрямі Інституту політичних і етнонаціональних відносин АН України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інноваційного політологічного центру (м. Київ). Таким чином, тема дослідження є не тільки актуальною, але й життєво необхідною для Українського суспільства, оскільки разом з іншими напрямками суспільно-політичних досліджень вона прямує головним шляхом наукового вирішення завдань щодо стабілізації політичної ситуації в суспільстві.

Актуальність теми нашого дослідження визначається й тим, що історія (в тому числі й політична) народу України сьогодні знаходиться у центрі політичних дискусій і вимагає ще більш глибокого наукового переосмислення. Свого часу Академією наук України було розроблено Республіканську програму розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР⁶⁾. Природно, що специфіка і характер соціально-політичних змін у республіці, процеси

⁵⁾ У жовтні 1989 р. в Москві було засновано Союз конституційних демократів, який згодом перетворився на партію. Нині активно діє Українська партія кадетів, що об'єднує в областях України місцеві організації кадетів. Зауважимо також, що сучасна Українська партія кадетів проголосила себе правонаступницею партії П. М. Мілюкова, взявши на озброєння окремі ідеологічні принципи Партії народної свободи // Гражданское достоинство. — 1990. — № 1–4.

⁶⁾ Республіканська програма розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР // Український історичний журнал. — 1990. — 11–12.

відродження самосвідомості народу обумовлюють потребу дослідження різноманітних процесів формування системи суб'єктів політичного процесу в Україні. А зважаючи на те, що наша країна перебуває в очікуванні багатопартійних виборів, які вперше мають відбутися у молодій державі, виникає гостра необхідність вивчення зародження, становлення й історичного досвіду багатопартійності, що мала місце в Україні на початку ХХ ст.

Назріла таким чином об'єктивна необхідність наукового переосмислення історії України і як процесу самовисунення стабільних соціальних формувань (товариств, спілок, партій). Політологічний аналіз минулого, розкриваючи закономірності діяльності політичних партій, спрямований у майбутнє і дає ключ до розуміння сьогоденної суспільно-політичної ситуації у республіці. Узагальнення історичного досвіду багатопартійності в Україні є складовою частиною аналізу сучасної ситуації. Особлива роль в цьому належить науковому осмисленню досвіду політичних партій по формуванню програм та здійсненню їх практичної діяльності у сфері національних відносин та національно-державного устрою України. Такий синтез дослідницьких підходів сприятиме об'єктивному аналізу соціально-політичної реальності, що уможливить визначення шляхів до політичної стабілізації сучасного суспільства.

Ліберально-демократичний рух в Україні у минулі роки був однією з провідних політичних сил, тому дослідження досвіду діяльності місцевих організацій кадетської партії в Україні на початку ХХ ст. науково обґрунтоване і виправдане з точки зору соціального значення, що знову ж таки підтверджує актуальність нашої теми.

Аналізуючи стан наукового освоєння означеної проблематики, треба зазначити, що немало учених, очевидців становлення і початку діяльності кадетської партії, вбачає базу і організаційні витоки цієї партії у земсько-ліберальному русі, який на початку ХХ ст. набув у Російській імперії, в тому числі і в Наддніпрянській Україні, значного поширення. Такий підхід до дослідження витоків вітчизняної багатопартійності

(зокрема, партії конституційних демократів) притаманний працям публіцистів і громадських діячів початку ХХ ст.⁷.

У дореволюційній історіографії налічується чимало ґрунтовних серйозних праць, присвячених вивченню діяльності конституційно-демократичної партії у контексті порівняльно-оціночного аналізу. Публіцистами ж використовувався переважно описово-фактологічний підхід при дослідженні діяльності кадетської партії як загальноросійської у системі інших політичних партій. У працях кадетів, сучасників революції 1905–1907 рр., міститься багатий фактичний матеріал щодо діяльності партії у I і II Державних думах, різних громадських організаціях тощо. У контексті нашого дослідження значний інтерес становлять праці українських депутатів-кадетів у Державних думах, зокрема Т. В. Локотя, М. Л. Гредескула, М. М. Могилянського і, звичайно, лідерів конституційно-демократичної партії — П. М. Мілюкова, П. Б. Струве та ін.⁸. Проте недостатня розробка методологічних підходів, спроби “об’єктивістського” дослідження знижують соціальне значення праць, надають спробам класифікації політичних партій того періоду досить умовного характеру.

Своєю чергою неможливо не враховувати і конкретно-політичного аналізу діяльності кадетської партії з боку представників різних політичних таборів. “Праві” у своїх працях, які, на думку відомого радянського дослідника діяльності кадетської партії В. В. Шелохаєва, “не витримують ніякої

⁷ Мещерский В. П. Мои воспоминания. — Ч. I. — СПб., 1897; Иорданский Н. Земский либерализм. — СПб., 1906; Белоконский И. П. Земство и конституция. — М., 1910.

⁸ Гамбуров В. И. Политические партии в их прошлом и настоящем. — СПб., 1904; Велихов Л. В. Сравнительная таблица русских политических партий. — СПб., 1906; Локоть Т. В. Первая дума / Статьи, заметки и впечатления бывшего члена Государственной думы. — М., 1906; Локоть Т. В. Политические партии и группы в Государственной думе. — М., 1907; Могилянский М. М. Первая Государственная дума. СПб., 1907; Струве П. Размышления о русской революции. — София, 1921; Гредескул Н. А. Россия прежде и теперь. — М.; Л. 1926; Милюков П. Л. Воспоминания. — М., 1991 та ін.